

**نظام حقوقی قرارداد مشارکت در تولید
در صنعت نفت و گاز**

تالیف

دکتر مصطفی تقی زاده انصاری
عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران شمال

سرشناسه	تقی زاده انصاری، مصطفی، ۱۳۳۰-
عنوان و نام پدیدآور	نظام حقوقی قرارداد مشارکت در تولید در صنعت نفت و گاز/تألیف مصطفی تقی زاده انصاری
مشخصات نشر	تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری	۲۴۵ص.
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۱۰۰-۷۸۰-۷
وضعیت فهرست نویسی	فیبا
یادداشت	کتابنامه به صورت زیرنویس.
موضوع	نفت-ایران-قراردادها
موضوع	گاز-ایران-صنعت و تجارت-قراردادها
موضوع	نفت-ایران-صنعت و تجارت-قراردادها
موضوع	تقسیم سود
موضوع	سرمایه گذاری خارجی--ایران
شناسه افزوده	دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال.
رده بندی کنگرد	۹۵۷۶-HD ۱۳۹۰-ت ۹۲الف
رده بندی دیویی	۳۳۸/۲۷۲۸۲۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	۲۳۵۷۰۱۵

نام کتاب: نظام حقوقی قرارداد مشارکت در تولید در صنعت نفت و گاز

مؤلف: دکتر مصطفی تقی زاده انصاری

ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۳۹۰

تیراژ: ۲۰۰۰ نسخه

شماره شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۰۰-۷۸۰-۷

قیمت: ۶۵۰۰ تومان

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

معرفی کتاب

۱- پیش زمینه

امروزه شاهد انعقاد قراردادهای مشارکتی بسیاری در حوزه های مختلف تجاری از جمله در صنعت نفت و گاز در سراسر دنیا می باشیم. دلائل متعددی موجب توجه به این قرار دادها شده است مانند دلائل قانونی (ممنوعیت مالکیت ۱۰۰٪ خارجیان در فعالیتهای اقتصادی کشور میزبان سرمایه)، فنی (جذب دانش فنی طرف خصوصی خارجی)، اقتصادی و تجاری (کاهش ریسک های تجاری برای شرکتهای خارجی و استفاده از امکانات شرکاء محلی برای ورود به بازار داخلی)، سیاسی و فرهنگی بمنظور کاهش حساسیتهای مردمی کشور میزبان با تشکیل مشارکت با شرکت محلی میزبان.^۱

۲- هدف

هدف مطالب آمده در این کتاب کمک به تأمین یک دیدگاه کلی در رابطه با این نوع از قراردادهای می باشد. برای این منظور به بررسی همه جنبه های این نوع قرارداد در فعالیتهای نفتی و گازی مانند اکتشافات، برآوردها، توسعه، تولید، و واگذاری آنها پرداخته شده است. بطور کلی در انجام هر قرارداد مشارکتی بدلیل پیچیدگی این نوع قراردادها، انتخاب صحیح شرکا، تدوین اهداف مشخص و ایجاد ساختار مدیریتی درست جزء عوامل اساسی می باشند.

از طرف دیگر به دلیل اینکه این نوع سرمایه گذاریها تحت تأثیر مسائل اقتصادی، مجوز، امنیتی، قانونی، مالی، اداری و ... قرار دارند. لذا

۱- "راهنمای تنظیم قراردادهای بین المللی سرمایه گذاری صنعتی"

ترجمه و تحقیق رضا پاکدامن، انتشارات موسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی ۱۳۸۳ ص ۹-۷

زمانبندی به عنوان یک معیار بسیار مهمی جهت هماهنگی کلیه کارها برای اطمینان از پیشرفت رضایت مندانه کارها محسوب می شود. مدیریت خوب قراردادهای مشارکتی وابسته به مشورت با کارشناسان خبره در همه حوزه های مربوطه می باشد زیرا در مواردی زمانیکه هنوز عناصر تردید با وجود به حداقل رسیدن همچنان وجود دارد باید به اتخاذ تصمیمات دشوار پرداخت. هدف از انتشار این کتاب آشنائی با نوع خاصی از قراردادهای مشارکتی یعنی قراردادهای مشارکت در تولید می باشد که در دو فصل انجام می شود.

فصل اول: کلیات

در این فصل به کلیاتی در خصوص قراردادهای مشارکت در تولید بطور خاص و قراردادهای نفتی بطور عام پرداخته شده است. در بخش نخست انواع قراردادهای نفتی به اجمال مورد بررسی قرار گرفته اند. در بخش دوم به بررسی تحلیلی ماهیت قراردادهای نفتی پرداخته شده است. آیا این قراردادها از نوع قراردادهای اداری می باشند و یا دارای ماهیتی تجاری و یا ماهیتی بین المللی و خاص می باشند. در بخش سوم بحثی تحلیلی پیرامون حقوق حاکم در قراردادهای نفتی صورت گرفته است. در بخش چهارم بهره مالکانه و نقش آن در قراردادهای نفتی بررسی شده است. در بخش پنجم موضوع قراردادهای نفتی در ایران و تاریخچه آنها همچنین ویژگی های قراردادهای نفتی و قراردادهای مشارکت در تولید قبل و بعد از انقلاب اسلامی بررسی شده است بخش ششم اختصاص به سابقه قراردادهای مشارکت در تولید در جهان دارد.

فصل دوم- ویژگیهای قراردادهای مشارکت در تولید

در این فصل بعد از ارائه تعریفی از مفهوم قرارداد مشارکت در تولید به بحث تحلیلی در رابطه با ماهیت حقوقی آن بطور خاص پرداخته

شده (بند ۳ بخش اول) سپس انواع این قرار دادها مورد مطالعه قرار گرفته است. چگونگی مشارکت شرکتها در این قراردادها، در استراتژی کلی و مشارکت مالی آنها در بند ۴ این بخش مورد بررسی قرار گرفته بدین ترتیب که برخی از قرار دادها بطور اخص مربوط می شوند به مشارکت در محصول تولید شده در حالیکه برخی دیگر به مشارکت در سود توجه دارند که خود این قراردادها نیز به دو دسته مشمول مالیات و معاف از مالیات تقسیم می شوند.

وقتی یک میدان نفت و گاز تحت پوشش بیش از یک مجوز قرار می گیرند ممکن است لازم باشد تا یک توافقنامه یک پارچه سازی میان آنها منعقد شود.

در بخش دوم این فصل به بحث در مورد طرفین قرارداد می پردازد. در برخی از قراردادهای مشارکت در تولید خود دولت ممکن است مستقیماً در قرارداد مشارکت داشته باشد و در برخی دیگر حضور آن به همراه شرکت ملی نفت می باشد و سرانجام خود این شرکت ممکن است حضور مستقیم در قرار داد داشته باشد. در مورد حضور سرمایه گذار خارجی نیز توجه به این مطلب شده که او می تواند اولاً خصوصی و یا دولتی باشد و در ثانی ممکن است به همراه یک یا چند سرمایه گذار دیگر در قرارداد شرکت نمایند که در این صورت میان خود اقدام به انعقاد یک توافقنامه مشترک می نمایند که حدود حقوق و تکالیف هر یک را مشخص می نماید (قراردادهای مشارکت در تولید قبل از انقلاب بند ۱ بخش ۵ فصل اول).

عملیات، قلب فعالیتهای مشارکت در تولید را تشکیل می دهد بدین خاطر طرفین برای تسهیل روابط و انجام روان کارها اقدام به ایجاد یک شرکت عامل می نمایند (بند ۹ مبحث دوم بخش ۲)

ساختار شرکت عامل، کلید بدنه اجرایی قراردادهای مشارکت در تولید، در بند مذکور مورد مطالعه قرار گرفته شده است.

در بند ۱ مبحث دوم به اکتشافات اشاره کوتاهی شده است. پیش بینی اهداف اقتصادی و برنامه کار و منابع مالی همچنین کلیه مقررات مربوط به تولید و هزینه ها برای انجام آن باید مورد توجه قرار گیرد.

بند ۱۰ مبحث دوم این فصل توجهات را به سمت مسئولیتها و ضمانتهای انجام پروژه برای اکتشاف و سپس توسعه نفت و گاز جلب می نماید. عملیات واحد اکتشاف و بهره برداری که اهداف اصلی پروژه را تشکیل می دهند، اغلب توسط کارشناسان با تجربه صورت می گیرد ولی در روابط قراردادی میان دولت و پیمانکار خارجی پیمانکار اصلی طرف قرار داد کلیه مسئولیتها را بر عهده داشته و باید برای انجام آن ضمانتهای لازم را بپردازد.

موضوع واگذاری که مربوط به موضوعات اخیر است در بند ۱۱ این مبحث مورد بررسی قرار گرفته است. قرارداد ممکن است شامل محدودیت هایی برای واگذاری سرمایه به شخص ثالث باشد. مهمترین دلیل آن این است که طرفین به دلیل منافع مشترک خود با هم همکاری می نمایند. شخص ثالث دارای چنین منافع مشابهی نمی باشد که بتواند تاثیر مهمی در ادامه و کار بگذارد. برای این منظور در یک قرارداد محرمانه باید قید گردد که قرارداد زمانی به شخص ثالث تسری می باید که شخص ثالث به تعهدات قراردادی متعهد شود. شرایط واگذاری قرارداد و رضایت دولت طرف قرارداد و اینکه آیا این واگذاری از معافیت مالیاتی برخوردار می شود در این بند مورد بررسی قرار گرفته شده است.

در مبحث سوم مواد نهائی قرارداد مورد مطالعه قرار گرفته است. مسائلی از قبیل چگونگی حل اختلاف و انتخاب قانون حاکم در قرارداد مورد

بررسی قرار گرفته و به سوابقی در مورد قراردادهای مشارکت در تولید در ایران اشاره شده است. و در بخش سوم از فصل دو اختصاص به مطالعه ای تطبیقی البته بصورت بسیار مختصر میان قراردادهای مشارکت در تولید و سایر قراردادهای و نمونه این قراردادهای در نیجریه و روسیه دارد

در پایان باید گفت که در سالهای اخیر، صنعت نفت از تغییرات شرایط تجارت جهانی خلاصی نداشت. بسیاری از شرکتی که در گذشته در این صنعت فعالیت می نمودند امروزه وارد این عرصه شده و به عقد قرارداد با کشورهای صاحب منابع نفتی و گازی می پردازند.

از جمله اهداف این کتاب کمک به طرفین قرارداد مشارکت است یعنی علاوه بر کمک به شرکتی که اقدام به انعقاد قرارداد در زمینه نفت و گاز می نمایند و در ابتدای کار و تازه کار در این عرصه می باشند، همچنین کمک به مسئولین کشورها در رابطه با صنعت نفت و گاز و کارشناسان این عرصه کاری و نیز بسیاری از افراد حرفه ای خارج از این صنعت می باشد.

اکنون افراد مشارکت کننده در سرمایه گذاریهای نفتی و گازی، و بخصوص در پروژه هایی که بوسیله صدها متخصص طراحی، مهندسی، نصب و عملیاتی به اجرا در می آیند نمی توانند نقش محوری افراد درگیر در کل پروژه را نه بلحاظ پیچیدگی حوزه کار آنها (افراد متخصص) و نه بلحاظ کل کار در نظر بگیرند. عدم ارتباط کافی، کمبود دانش و ارتباطات مشاوره ای می تواند به بهای بسیار گران برای کشور تمام شود. با توجه به کاربردی بودن کتاب، در پایان آن نمونه ای از یک قرارداد مشارکت در تولید ارائه گردیده است. امید است که این کتاب بتواند کمک موثری در ارتقاء هر چه بیشتر و درک گسترده تر از کل حیطه قراردادهای مشارکت عاید خوانندگان نماید.

۱- معرفی کتاب	۲
فهرست مطالب	۷
مقدمه	۱۵
فصل اول- کلیات	۲۰
بخش اول-انواع قراردادهای نفتی	۲۱
۱-قراردادهای امتیازی یا کنسسیون	۲۱
۲-قرارداد خدمات	۲۴
۱-۲- قراردادهای صرفا خدماتی	۲۵
۲-۲- قراردادهای خدماتی خطر پذیر	۲۸
۳-۲-قرارداد بیع متقابل	۳۲
۳- قراردادهای مشارکت	۳۵
بخش دوم-ماهیت قراردادهای نفتی	۳۷
۱-ماهیت اداری قراردادهای نفتی	۳۸
۲-ماهیت تجاری و خصوصی قراردادهای نفتی	۴۲
۳-ماهیت بین المللی قراردادهای نفتی	۴۶
۴-ماهیت خاص قراردادهای نفتی	۵۳
بخش سوم-حقوق حاکم در قراردادهای نفتی	۵۵
۱-اصل حاکمیت اراده	۵۶
۲-قانون محل انعقاد قرارداد	۶۱
۳-قانون محل اجرا	۶۲
بند ۱- تبعیت قراردادهای نفتی از حقوق داخلی	۶۳
بند ۲- تبعیت قراردادهای بین المللی از حقوق بین الملل	۶۷
بخش چهارم-بهره مالکانه در قراردادهای نفتی	۷۱
۱-تعریف بهره مالکانه	۷۲
۲- انواع بهره مالکانه	۷۳
۳- تاریخچه بهره مالکانه در ایران	۷۵
بخش پنجم-تاریخچه قراردادهای نفتی در ایران	۷۹

۷۹.....	بند ۱- قراردادهای نفتی قبل از انقلاب
۸۰.....	۱- قراردادهای نفتی تا قبل از قانون نفت ۱۳۳۶
۸۳.....	۴- قراردادهای متعده بعد از تصویب قانون نفت ۱۳۳۶
۸۳.....	۲-۱- بررسی قانون نفت ۱۳۳۶
۸۷.....	۲-۲- قراردادهای مشارکت در تولید سالهای ۱۳۳۶-۱۳۳۷
۹۲.....	۲-۳- قراردادهای مشارکت ۱۳۴۴
۹۶.....	۲-۴- قراردادهای مشارکت ۱۳۵۰
۹۸.....	۳- بررسی قانون نفت مصوب سال ۱۳۵۳
۹۹.....	بند ۲- قرارداد مشارکت در تولید پس از انقلاب
۱۰۳.....	بخش ششم- سابقه قرارداد مشارکت در تولید در جهان
۱۰۴.....	بند ۱- قراردادهای مشارکت در تولید در آسیا
۱۰۴.....	۱- قرارداد مشارکت در تولید در اندونزی
۱۰۵.....	۲- قرارداد مشارکت در تولید در مالزی
۱۰۷.....	۳- قرارداد مشارکت در تولید در چین
۱۰۸.....	۵- قرارداد مشارکت در تولید در فیلیپین
۱۰۹.....	بند ۲- قرارداد مشارکت در تولید در کشورهای عرب
۱۰۹.....	۱- قرارداد مشارکت در تولید در مصر و سوریه
۱۰۹.....	۲- قرارداد مشارکت در تولید در لیبی
۱۱۰.....	۳- قرارداد مشارکت در تولید در کشورهای خلیج فارس
۱۱۱.....	بند ۳- قراردادهای مشارکت در تولید در کشورهای مشترک المنافع روسیه
۱۱۲.....	بند ۴- قرارداد مشارکت در تولید در آمریکای لاتین و سایر کشورها
۱۱۲.....	۱- قرارداد مشارکت در تولید در پرو
۱۱۲.....	۲- قرارداد مشارکت در تولید در اکوادور
۱۱۴.....	فصل دوم- ویژگیهای قراردادهای مشارکت در تولید
۱۱۴.....	بخش اول- مفهوم، موضوع، ماهیت و انواع قرارداد مشارکت در تولید
۱۱۴.....	بند ۱- مفهوم قراردادهای مشارکت در تولید
۱۱۵.....	بند ۲- موضوع قرارداد مشارکت در تولید
۱۱۶.....	بند ۳- ماهیت قرارداد مشارکت در تولید
۱۱۶.....	بند ۴- انواع قرارداد مشارکت در تولید

۱- قراردادهای مشارکت در محصول تولید شده.....	۱۱۷
۲- قراردادهای مشارکت در سود.....	۱۱۸
۱-۲- قراردادهای مشارکت در سود مشمول مالیات.....	۱۱۸
۲-۲- قراردادهای مشارکت در سود معاف از مالیات.....	۱۲۰
بخش دوم - محتوای قراردادهای مشارکت در تولید.....	۱۲۰
مبحث اول- مقدمه قرارداد.....	۱۲۱
بند ۱- طرفین قرارداد.....	۱۲۱
۱- دولت و شرکت دولتی.....	۱۲۱
۱-۱- حضور مستقیم خود دولت در قرارداد.....	۱۲۲
۱-۲- حضور دولت به همراه شرکت ملی نفت.....	۱۲۳
۱-۳- حضور فقط شرکت ملی نفت کشور میزبان در قرارداد (مورد مالزی).....	۱۲۶
۲- سرمایه گذار بعنوان پیمانکار.....	۱۲۷
بند ۲- محدوده قرارداد.....	۱۲۷
بند ۳- مدت قرارداد.....	۱۲۸
مبحث دوم- متن قرارداد.....	۱۲۹
بند ۱- برنامه کار و اعلام اکتشاف اقتصادی.....	۱۲۹
بند ۲- پیش بینی اهداف اقتصادی و منابع مالی.....	۱۳۱
۱- اهداف اقتصادی.....	۱۳۱
۲- پیش بینی مالی.....	۱۳۳
بند ۳- مقررات تولید.....	۱۳۴
بند ۴- هزینه ها.....	۱۳۶
بند ۵- تقسیم تولید.....	۱۴۵
بند ۶- مالیات نفتی.....	۱۴۹
بند ۷- عاملیت.....	۱۵۴
بند ۸- نظارت بر عملیات.....	۱۵۶
بند ۹- ایجاد شرکت عامل.....	۱۵۹
بند ۱۰- ضمانتها و مسئوليتها.....	۱۶۰
۱- ضمانتها.....	۱۶۰
۲- مسئوليتها.....	۱۶۱

بند ۱۱- واگذاری و انتقال منافع.....	۱۶۲
بند ۱۲- وضعیت منقول و غیر منقول	۱۶۳
بند ۱۳- راز داری	۱۶۳
مبحث سوم- مواد نهائی قرارداد.....	۱۶۴
بند ۱- تائید و تصویب	۱۶۴
بند ۲- اصلاحات و تجدید نظر	۱۶۵
بند ۳- حل اختلاف و قانون حاکم	۱۶۵
۱- حل اختلاف	۱۶۵
۲- قانون حاکم	۱۶۷
بند ۴- پایان قرارداد	۱۶۸
بخش سوم- رابطه قراردادهای مشارکت در تولید با سایر قراردادهای نفتی	۱۶۸
مبحث اول- رابطه میان قرارداد مشارکت در تولید و قرارداد مشارکت در سرمایه گذاری	۱۶۸
بند ۱- مشارکت در سرمایه گذاری میان شرکتهای خصوصی طرف قرارداد مشارکت در تولید.....	۱۶۹
بند ۲- مشارکت در سرمایه گذاری دولت میزبان با شرکت پیمانکار طرف خصوصی قرارداد مشارکت در تولید	۱۷۰
مبحث دوم- رابطه قرارداد مشارکت در تولید و قرارداد خدمات	۱۷۱
مبحث سوم - ویژگی های متمایز کننده قرارداد مشارکت در تولید از قراردادهای کنسیون و قراردادهای لایسنس	۱۷۱
مبحث چهارم - ویژه گی های متمایز کننده قرارداد مشارکت در تولید از قراردادهای بیع متقابل	۱۷۳
مبحث پنجم- مطالعه قراردادهای مشارکت در تولید در دو کشور نیجریه و روسیه	۱۷۶
بند اول- قرارداد مشارکت در تولید در نیجریه	۱۷۶
بند دوم- قرارداد مشارکت در تولید در فدراسیون روسیه	۱۷۸
نمودار قرارداد مشارکت در تولید	۱۸۷
نمونه ای از یک قرارداد مشارکت در تولید.....	۱۹۱
فهرست منابع	۲۴۴

مقدمه

واژه نفت معرب واژه ایرانی اوستائی نپتا (Nepta) است که به مفهوم روغن معدنی می باشد. به این ترتیب ایرانیان از زمان باستان با این ماده آشنا بوده اند. علاوه بر ایرانیان سایر تمدنهای باستانی همچون رومیان، مصریان، یونانیان نیز با این ماده آشنائی داشته اند. به نوشته هرودوت و سایر تاریخ نویسان باستان سابقه آشنائی با نفت به شش هزار سال قبل بر می گردد^۲. در زبان انگلیسی به نفت پترولیوم و در زبان فرانسه پترول گویند که هر دو به مفهوم روغن سنگ است. در زمان هخامنشیان از مواد نفتی و قیر در ساخت جاده ها و روشن نگاه داشتن آتشکده ها و قیراندود نمودن ساختمانها برای جلوگیری از نفوذ آب استفاده می نمودند. اخیرا تابوتهائی متعلق به ایلام باستان بدست آمده که بوسیله قیر عایق شده است. همچنین در مصر باستان برای مومیائی نمودن اجساد و عایق نمودن کشتیها از مواد نفتی و قیر استفاده می نمودند. یونانیان و رومیان از مواد نفتی در پزشکی برای درمان امراض جلدی و عفونی از قبیل وبا، سل و روماتیسم و بعنوان مرهم برای درمان زخمها استفاده می نمودند^۳. در گزارش شاردن جهانگرد فرانسوی به استفاده مردم مازندران از نفت برای معالجه سرماخوردگی، کچلی و مارگزیدگی و درمان شکستگی های استخوان اشاره شده است^۴. ولی استفاده از نفت در سطح گسترده و برای تامین انرژی بعنوان یک ماده ارزان از ۱۸۵۹ بعد از به نتیجه رسیدن اولین چاه حفر شده در ایالت پنسیلوانیای آمریکا در ۲۷ اوت ۱۸۵۹ آغاز شد. بدنبال آن چاههای زیادی حفر شدند. بموازات آن تکنولوژی حفاری نیز پیشرفت بسیار نمود.

۱- ذوقی ایرج مسائل سیاسی اقتصادی نفت ایران- چاپ پنجم انتشارات پازنگ تهران ۱۳۸۷ ص ۱۲

۲- ذوقی ایرج مسائل سیاسی اقتصادی نفت ایران- همان ص ۱۳

۳- احمد رضا جعفری- بررسی تطبیقی قراردادهای بین المللی نفتی ایران با قراردادهای نفتی سایر کشورها- رساله کارشناسی ارشد دانشکده حقوقی دانشگاه آزاد تهران مرکز ۱۳۸۰ ص ۶

ماجرای نفت در ایران

اولین چاه نفت در ایران در ۱۹۰۸ میلادی (۱۲۸۷ شمسی) در مسجد سلیمان به نتیجه رسید و ایران از آن تاریخ بعنوان یکی از بزرگترین کشورهای دارنده و صادره کننده نفت شناخته شد. البته اقدامات برای استخراج نفت در ایران از ۱۸۷۲ آغاز شده بود. در این سال برای نخستین بار شخصی بنام بارون ژولیوس دو روتر موسس آژانس خبرگزاری روتر موفق به عقد قرارداد بسیار سودآوری با ناصرالدین شاه قاجار بنام قرارداد کنسیون می شود. در میان مواد این قرارداد ماده ای وجود داشت که بموجب آن بهره برداری از تمامی منابع معدنی (به استثنای طلا و سنگ های قیمتی) از جمله نفت در تمام قلمرو ایران به روتر داده شده بود. مدت این قرارداد ۷۵ سال بود. ولی این قرارداد که می توانست منافع زیادی برای انگلیسی ها داشته باشد به دلیل فشارهای سیاسی روسیه به دربار ایران در ۱۸۷۳ باطل گردید. پس از آن در ۱۸۸۴ شخصی بنام البرت هوتس^۵ یک هلندی که اقدام به تاسیس کمپانی پوشهر می نماید موفق به کسب مجوز حفاری در منطقه دالکی در پوشهر می شود ولی بعد از حفاری نفتی در آنجا نمی یابد. در ۱۸۹۰ شرکت هوتس امتیاز خود به یک انگلیسی بنام بارون ژولیوس دو روتر واگذار می نماید که او نیز در کاوشهای خود موفقیت بدست نمی آورد.

در ۱۸۸۹ امتیاز هوتس از طرف دولت ایران لغو می شود و در همین سال بارون ژولیوس دو روتر^۶ قرارداد کنسیون دیگری با ناصرالدین شاه برای مدت شصت سال منعقد می نماید. این قرارداد همچنین به او حق ایجاد یک بانک و همچنین بهره برداری از برخی معادن از قبیل نفت را می داد. بدین ترتیب بانک شاهنشاهی ایران تاسیس گردید. این بانک به ایجاد شرکتی بنام شرکت حقوق معدنی بانک ایران^۷

۵ - Flotz

۶ - Baron Julius de Reuter

۷ - Persian Bank mining Rights Corporation

پرداخت. این شرکت به حفر دو چاه یکی در دالکی نزدیک بوشهر و دیگری در جزیره قشم می پردازد که موفقیتی بدست نمی آورده

در ۱۸۹۴ شخصی بنام خلعتبری امتیاز اکتشاف و بهره برداری از منابع نفتی در محال ثلاثه تنکابن، کچور و کلارستان (مازندران) را بدست می آورد.

در ۱۹۰۱ یک بریتانیایی دیگر بنام ویلیام ناکس داریسی^۸ تحت تاثیر مقاله ای که در یک مجله فرانسوی (سالنامه معادن) در مورد منابع نفتی در غرب ایران نوشته شده بود بعد از مذاکراتی با دولت ایران در ۲۶ ماه مه ۱۹۰۱ موفق به کسب امتیاز (کنسیسیون) بهره برداری از معادن نفت از مظفرالدین شاه می گردد. ماده ۱ آن به دارنده امتیاز حق اکتشاف، بهره برداری، بالایشی بمنظور تجاری نمودن نفت و گاز طبیعی برای مدت ۶۰ سال می داد.

بعد از ورشکسته شدن کمپانی داریسی نیروی دریایی بریتانیا اقدام به ادغام کمپانی در کمپانی نفتی بوراس نمود. بدین ترتیب با شرکاء جدید کمپانی داریسی به ایجاد کمپانی تازه ای بنام کمپانی نفت ایران و انگلیس در ۱۴ آوریل ۱۹۰۹ پرداخت.

بعد از تشکیل این شرکت تمامی حقوق و تعهدات کنسیسیون داریسی به آن منتقل گردید. در ۱۹۱۴ دولت انگلیس اقدام به خرید بیشترین سهام شرکت مختلط نفت ایران و انگلیس نمود و بدین ترتیب صنایع نفت ایران را تحت کنترل خود گرفت.

در ۱۹۱۵ خط لوله نفتی بین مسجد سلیمان و اهواز بدلیل عملیات خرابکارانه عوامل آلمانی تخریب شد. در اثر این حادثه شرکت نفت ایران و انگلیس با این ادعا که دولت ایران مسئولیت حفظ امنیت تاسیسات نفتی را بر عهده داشته و به مسئولیت خود عمل نکرده خواهان دریافت غرامتی معادل ۵۰۰ هزار لیره گردید که در نهایت در قراردادی که در ۱۹۲۰ میان سیدنی آرمیتاژ اسمیت که مستشار مالی دولت و ثوق الدوله بود نمایندگی از طرف دولت ایران با شرکت نفت ایران و انگلیس امضاء شد شرکت از

۸ - Documentation française n. ۱۵۳۲ ۲۲ septembre ۱۹۵۱ p. ۶۱

۹ - William Knox Darcy

ادعای دریافت خسارت صرف نظر نمود و در مقابل ایران از دریافت ۱۶٪ سود سالانه تقریباً تمامی شرکت‌های تابع کمپانی نفت ایران و انگلیس محروم شد. در همین سال شرکت مذکور خواهان خرید امتیاز نفت خوستاریا در شمال ایران و گسترش دامنه نفوذ خود به نفت شمال ایران بود که با مخالفت دولت ایران روبرو شد.^{۱۱} در جنگ جهانی اول انگلیس به واسطه امتیازات مذکور نه تنها از نفت ایران برای تامین سوخت ادوات جنگی خود استفاده نمود بلکه با فروش مازاد آن در آمد هنگفتی را بضرر منافع ایران و به نفع خود بدست آورد طبق برآورد صورت گرفته دولت انگلیس در مدت مذکور تنها از محل فروش نفت مازاد بر نیاز خود ۷/۵ میلیون لیره سود برده است. بر اساس آمار طی ۱۸ سال بهره‌برداری از نفت ایران (۱۹۱۳ تا ۱۹۳۱) شرکت نفت ایران و انگلیس اقدام بصدور ۵۶/۳۱ میلیون تن نفت ایران نموده که از محل این صادرات ۴۹/۵ میلیون لیره سود خالص بدون در نظر گرفتن سود تقسیم شده میان سهامداران، سرمایه‌گذاری‌های انجام شده در شرکت‌های تابعه، تخفیف ویژه انگلیس برای زمان جنگ و سایر منافع خاصی که بعنوان مختلف از ایران دریافت می‌داشت بدست آورد در حالیکه در آمد ایران در طی این مدت فقط ۱۰ میلیون لیره بود^{۱۲} در نوامبر ۱۹۳۲ بعد از باطل شدن قرارداد کنسیون از طرف حکومت ایران حکومت بریتانیا حامی قدرتمند کمپانی به جامعه ملل شکایت نمود. جامعه ملل به تعیین یک گزارشگر پرداخت. که در گزارش خود به جامعه ملل اعلام داشت با توجه به انعقاد توافق میان ایران و کمپانی اختلاف کاملاً خاتمه یافته است. در ۲۹ آوریل ۱۹۳۳ کنسیون جدیدی میان طرفین در تهران منعقد گردید بدون اینکه گزارشگر و یا جامعه ملل در آن دخالتی داشته باشند. در نتیجه پرونده از دستور جلسه شورای جامعه ملل خارج

^{۱۱} - آکاکی مددویچ خوستاریا یکی از اتباع روسی گرجی الاصل بود که در ۱۹۱۶ موفق به انعقاد دو قرارداد با محمد ولی خان خلعتیری سپهسالار اعظم یکی برای مدت ۹۹ سال (بهره‌برداری از معادن نفت تنکابن، کجور و کلارستاق) و دیگری برای مدت ۷۰ سال (بهره‌برداری از مناطق گیلان، مازندران و استرآباد) می‌شود که هیچ یک از این دو قرارداد به تصویب مجلس شورای ملی نرسید. دکتر سعید میر ترابی "مسائل نفت ایران" نشر قومس ۱۳۸۴ صص ۵۲ - ۵۰.

۱۱ - رازقی ابراهیم، اقتصاد ایران، نشر نی، تهران ۱۳۶۷ ص ۴۴۹

گردید. مدت کنسیون جدید ۶۰ سال بود یعنی تا ۱۹۳۳. این کنسیون حاوی موادی بضرر ایران بود. از قبیل تمدید حق استفاده از نفت برای مدت ۳۲ سال دیگر. بدین ترتیب در حالیکه بر اساس کنسیون داری منابع نفتی ایران باید کاملاً و بدون هیچ شرطی تا ۱۹۶۱ به ایران منتقل می شد که این حق همچنان بمدت ۳۲ سال دیگر در اختیار کمپانی قرار گرفت. به این دلیل و دلایل بسیار دیگر مجلس ایران به طرح پیشنهادی دکتر مصدق نماینده مجلس در رابطه با ملی نمودن صنعت نفت در تمامی کشور در اول ماه مه ۱۹۵۱ رای موافق داد و آن را تصویب نمود. ۱۲

بعد از تصویب قانون ملی نمودن نفت حکومت بریتانیا که خود را بعنوان یکی از طرفین قضیه می دانست به طرح شکایت به دیوان بین الملل دادگستری پرداخت. در شکایت خود حکومت بریتانیا از دیوان درخواست صدور حکم بر محکومیت ایران به دلیل نقض یک سند بین المللی میان دو کشور نمود. حکومت ایران به این دلیل که دیوان دارای صلاحیت رسیدگی نمی باشد از پاسخ به دادخواست بریتانیا خود داری نمود ولی اقدام ایران مانع از تشکیل جلسه دیوان در ۵ ژوئیه ۱۹۵۱ و اتخاذ تدابیر تامینی که از طرف ایران که همچنان مدعی عدم صلاحیت دیوان بود نگردید. در نهایت حکومت بریتانیا پرونده را به شورای امنیت سازمان ملل ارجاع داد. حکومت ایران مجدداً مدعی عدم صلاحیت دیوان و همچنین شورای امنیت سازمان ملل گردید. به پیشنهاد فرانسه شورای امنیت تصمیم به تعلیق مذاکرات در این خصوص تا صدور تصمیم دیوان در رابطه با صلاحیتش گرفت. بدین ترتیب بود که گفتگوهای طولانی در برابر دیوان میان ایران که مدعی عدم صلاحیت دیوان بود و بریتانیای کبیر که دیوان را دارای صلاحیت برای رسیدگی می دانست شروع شد ۱۳.

۱۲ - Documentation française n. ۱۵۳۲ ۲۲ septembre ۱۹۵۱ p. ۶۱

۱۳ - Taghizadeh Ansari Mostafa, La nationalisation de petrole en Iran, Memoire en D.E.A de droit international, Universite de droit, Faculte de droit ۱۹۸۶ p. ۵-۶

دیوان با تائید اینکه قرارداد کنسیون فقط یک توافق خصوصی می باشد تفسیر بریتانیا را در این خصوص رد نمود. به نظر دیوان "بموجب قرارداد حکومت ایران نمی تواند بر علیه حکومت بریتانیا به طرح هیچ یک از حقوقی که می تواند بر علیه کمپانی طرح نماید پردازد همچنانکه نمی تواند در برابر حکومت بریتانیا معاف از انجام تعهداتی شود که در برابر کمپانی دارد". به این دلیل و دلایل دیگر در ۲۲ ژوئیه ۱۹۵۲ دیوان در رای صادره عدم صلاحیت خود را در خصوص بررسی اختلاف اعلام نمود ۱۴.

بعد از ملی شدن صنعت نفت و الغاء قرارداد کنسیون قراردادهای جدیدی با شرکتهای خارجی منعقد شدند. این قراردادهای به شش گروه تقسیم می شوند: قراردادهای کنسرسيوم ۱۳۳۳، قراردادهای مشارکت معروف به ۲۵-۷۵، قراردادهای خرید خدمت، قرارداد فروش و خرید موسوم به کنسرسيوم دوم ۱۳۵۲، قراردادهای فروش مستقیم (پایابای) و سرانجام قراردادهای بیع متقابل.

گفتنی است که از زمان کشف نفت در ایران، اقتصاد ما بشدت وابسته به این محصول که طلای سیاه نامیده می شود گردیده که تا به امروز ادامه دارد. با توجه به این وابستگی، قراردادهای منعقد در صنعت نفت و گاز از حساسیت بالایی برخوردار می باشند، زیرا نفت و گاز دیگر نه بعنوان یک کالای صرفا تجاری بلکه بعنوان یک کالای استراتژیک محسوب می شوند، بدین خاطر هر نوع تصمیم گیری در این مورد باید با در نظر داشتن کلیه ملاحظات اقتصادی و سیاسی صورت گیرد.

فصل اول - کلیات

در این فصل پس از بررسی انواع قراردادهای نفتی، ماهیت و حقوق حاکم و نقش بهره مالکانه در این قراردادها مورد مطالعه قرار خواهد گرفت.

۱۴ - C.I.J., Recueil des Memoires, plaidoiries et documents: Affaire de l'Anglo-Iranian Oil Co. Arrêt du ۲۲ juillet ۱۹۵۱